

**Ik zou niet weten waarheen de tijd verdwijnt, alles vervliegt,
terwijl ik mijn reis vervolg langs de verre einders van mijn droomwereld,
waar ik me goed voel, alhoewel het er vaak erg vreemd kan zijn**

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS

BEYOND HEAVEN AND EARTH

MIKALOJUS KONSTANTINAS

ČIURLIONIS

GROOTMEESTER UIT LITOUWEN [1875-1911]

Vaiva Laukaitienė | Han Steenbruggen | Kurt van Eeghem | Jan Brokken

MUSEUM BELVÉDÈRE

HEERENVEEN-ORANJEWOUD

5	Beyond Heaven and Earth Han Steenbruggen
11	In duisternis schijnen Vaiva Laukaitienė
34	CATALOGUS I
43	Grondlegger van de moderne kunst in Litouwen Han Steenbruggen
58	CATALOGUS II
95	De Europese herwaardering van een Litouwse grootmeester Kurt van Eeghem
102	CATALOGUS III
131	In het huis van Čiurlionis, Vilnius Jan Brokken
142	Tentoonstellingslijst
143	Aanbevolen literatuur

BEYOND HEAVEN AND EARTH

Vlak voor vertrek had ik nog even tijd om op het plein vlakbij het station van Vilnius over de kleine boekenmarkt te struinen. Bij een van de kraampjes vond ik een oude bundel met volksliederen die door Mikalojus Konstantinas Čiurlionis waren gearrangeerd. Toen ik wilde afrekenen nam de boekenverkoopster mijn vondst in beide handen, hield het voor me en sprak: 'Ah Čiurlionis, our most beloved artist.' Ze vroeg waar ik vandaan kwam en waarom ik belangstelling stelde in het boek. Ik vertelde haar de reden van mijn bezoek aan Litouwen en vroeg haar vervolgens wat de kunstenaar voor haar betekende. Terwijl ze het liedboek zorgvuldig voor me inpakte, antwoordde ze: 'You have to know that in his days Lithuania was no more than a province of Russia. Everything was taken from us – our language, our traditions, our culture. We were educated to be Russian. Čiurlionis gave us back the very soul of our culture, with his music and his paintings. And what a great artist he was. If you take a look at his paintings you will see that they are absolutely unique, in style and iconography. They are absolutely Lithuanian.' Hoe uitzonderlijk zijn werk was, had ik zo'n tien jaar daarvoor kunnen constateren. Na een bezoek aan een verzamelaar in het Vlaamse Deinze in het late najaar van 2013 besloot ik aan het einde van de dag nog even het Museum voor Schone Kunsten in Gent aan te doen. Ik had ergens gelezen dat er een omvangrijke tentoonstelling te zien was van een Litouwse kunstenaar die had gewerkt in het begin van de twintigste eeuw en waarvan ik nog nooit had gehoord. Wat ik die namiddag in het Gentse museum zag, overtrof niet alleen mijn verwachtingen; het was overweldigend. Deze Litouwse meester had geen grote formaten of grootse gebaren nodig om te overtuigen. In relatief kleine, ingetogen pasteltekeningen en temperaschilderijen toverde hij de meest wonderlijke voorstellingen tevoorschijn. Onmiskenbaar putte hij uit de verworvenheden van romantiek en vooral symbolisme, maar in de uitwerking van zijn thema's was hij met niemand uit zijn tijd te vergelijken. Met een fijnzinnige hand van tekenen en zachte inkleuringen wist hij zijn voorstellingen een diepe melancholie en geheimzinnigheid mee te geven. Waar veel van zijn beroemde tijdgenoten, die tot het symbolisme worden gerekend, imponeren met theatrale uithalen en literaire verwijzingen, wist deze kunstenaar ten diepste te ontroeren met intieme, poëtische schilderijen. Zoals alle grote kunst van Giotto tot Van Gogh emotioneert zijn werk op een wijze die zich maar moeilijk

laat uitleggen, maar waarvan je aanvoelt dat het van doen heeft met onvoorwaardelijke overgave en bovenzinnelijke sensaties.

Door de aandacht die lopende en komende projecten in Museum Belvédère opeisten, verdween het werk van de Litouwse kunstenaar met de moeilijke naam langzaam uit mijn gedachten. Het was Jan Brokken die hem iets meer dan vier jaar later weer onder mijn aandacht bracht. Omdat hij een verhaal had geschreven over Giorgio Morandi, dat we mochten plaatsen in de catalogus die bij onze tentoonstelling *Giorgio Morandi | Bologna* verscheen, had ik hem gevraagd deze te openen. In de aanloop naar die expositie las ik zijn *Baltische Zielen*, dat al jaren op mijn stapel nog te lezen boeken lag, juist op het moment dat ik begon na te denken over een nieuwe stip op de horizon. Toen ik de passages over Čiurlionis las, beschouwde ik dat als stille wenk en hield me voor dat als het kon lukken een tentoonstelling van Morandi te realiseren, dat ook moest kunnen met de Litouwse meester. Jan Brokken moedigde me aan en effende het eerste pad, waarna in de zomer van 2019 een uitnodiging volgde om in Kaunas onze plannen te bespreken. Omdat in Nederland niet eerder een tentoonstelling van Čiurlionis' werk te zien was geweest, zegde het Nationaal M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten te Kaunas graag haar medewerking toe. Vanwege eigen projecten en toezeggingen aan andere buitenlandse musea kwamen we uit op het voorjaar van 2024. Het gaf ons alle tijd het project rustig voor te bereiden.

Gaandeweg besloten we ons te concentreren op het werk dat de kunstenaar maakte gedurende de laatste vier jaar van zijn leven, de periode waarin hij zich actief inzette voor de Litouwse cultuur, pastelkrijt inwisselde voor temperaverf en artistieke hoogtepunten aaneenreeg. Tijdens mijn tweede bezoek aan Litouwen in de zomer van 2022 legde ik onze plannen voor aan mijn collega's in Kaunas en maakten we samen de definitieve selectie voor de eerste tentoonstelling van Čiurlionis in Nederland.

Museum Belvédère koestert een warme belangstelling voor kunstenaars die, ver van de grote kunstcentra, hun eigen artistieke weg volgen en een sterke emotionele binding voelen met de eigen omgeving; kunstenaars als Jan Mankes, Gerrit Benner, Sjoerd de Vries en Jan Snijder die in het Friese landschap inspiratie vonden en in staat bleken een uiterst persoonlijk idioom te ontwikkelen.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

De twee huizen van de familie Čiurlionis in Druskininkai, 1905
schetsboek, potlood op papier, 14 x 21,5 cm

Het verklaart mede waarom het museum er veel aan gelegen was een tentoonstelling te organiseren van het werk van Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Ook hij ontwikkelde een beeldtaal die raakvlakken vertoonde met contemporaine richtingen, maar in zijn uitdrukking volkomen op zichzelf stond. En ook hij voelde de sterke betrokkenheid met de natuur en het landschap rond die ene plek. Vooral tussen Mankes en Čiurlionis zijn overeenkomsten te bespeuren. Beide kunstenaars werkten aan het begin van de vorige eeuw en overleden op jonge leeftijd. Mankes was evenwichtiger van aard en miste de obsessieve werkdrijf die Čiurlionis soms in zijn greep hield, maar ook hij was een gevoelige natuur en gaf zich onvoorwaardelijk over aan zijn roeping met eenzelfde hang naar mystiek en spiritualiteit – het bewustzijn van de grootsse waarheid die achter de zichtbare wereld schuilgaat. Bij de een kon dat resulteren in wonderlijke, kosmische visioenen waarin verschijnselen gedaanten aannamen, bij de ander in de meest tere en intieme schilderijen van de kleine dieren rond zijn huis.

Omdat Litouwen decennialang zo goed als afgesloten was van het Westen en vrijwel zijn volledige oeuvre is ondergebracht in één museum bleef zijn roem beperkt tot Oost-Europa. Pas na de onafhankelijkheid van Litouwen in 1990 werd zijn kunst (her)ontdekt door internationale musea. Grote tentoonstellingen waren sindsdien te zien in Japan, Duitsland, Frankrijk, Polen, de Verenigde Staten, België en Engeland. Museum Belvédère beschouwt het als een grote eer dat zij als eerste museum in Nederland een expositie aan Čiurlionis kan wijden en hoopt dat deze ook hier mag leiden tot de waardering die hij op grond van zijn uitzonderlijke oeuvre verdient.

Wordt in Museum Belvédère voornamelijk aandacht geschonken aan het beeldend werk van Čiurlionis, tijdens het jaarlijkse Oranjewoud Festival dat eind mei plaatsvindt, zal in het museum en op andere podia zijn muziek ten gehore worden gebracht door het Vilnius kwartet en Rokas Zubovas. Wij zijn de organisatie van het festival zeer erkentelijk dat ze daarmee aansluiting hebben gezocht met ons project.

De tentoonstelling *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – Beyond Heaven and Earth* kwam tot stand in nauwe samenwerking met het M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten te Kaunas. Wij zijn alle medewerkers van dat museum buitengewoon dankbaar voor hun grote betrokkenheid en alle hulp die zij boden. Mijn bijzondere dank gaat uit naar directeur Daina Kamarauskienė, conservatoren Vaiva Laukaitienė en Greta Katkevicienė, die zoveel

tijd namen om mij en later ook mijn collega Neline Ravesloot rond te leiden in hun museum en hun kennis met ons te delen.

Toen wij spraken over de mogelijkheid het werk van Čiurlionis naar Nederland te halen, bood Jan Brokken onmiddellijk aan een bijdrage te leveren aan een catalogus. Zijn verhaal 'In het huis van Čiurlionis' verscheen uiteindelijk eerst als hoofdstuk in zijn boek *Stedevaart* en beleeft in deze publicatie zijn tweede verschijning. Tot onze grote verrassing verscheen in het najaar van 2022 een Nederlandstalig boek over Čiurlionis van de hand van de Vlaamse journalist en schrijver Kurt van Eeghem. Toen hij onze plannen vernam, wilde hij graag meewerken en schreef voor deze uitgave een verhaal over de receptie van Čiurlionis' werk tegen de achtergrond van de Litouwse geschiedenis. Een biografische schets werd geschreven door Vaiva Laukaitienė, die zich als hoofdconservator in het museum van Kaunas al meer dan twintig jaar over het oeuvre van de kunstenaar ontfermt. Ik dank de auteurs hartelijk voor hun bijdragen.

Voorts gaat onze dank uit naar allen die op welke wijze dan ook hebben bijgedragen aan het project, onder wie Commissaris van de Koning Arno Brok, de honorair consul van Litouwen Lina Sotničenkaitė-van Kesteren, vormgever Gert Jan Slagter, de artistiek leider van het Oranjewoud Festival Yoram Ish-Hurwitz, Charis Efthymiou, Norman Perryman, Ingeborg Walinga, het Prins Claus Conservatorium te Groningen en natuurlijk de Ambassadeur van Litouwen, Neilas Tankevičius, die zich bereid verklaarde de tentoonstelling te openen.

Ambitieuze museale projecten met publicaties zijn niet mogelijk zonder de steun van fondsen en overheden. Ik wil tot slot dan ook onze grote dank betuigen aan FB Oranjewoud, het Cultuurfonds, de Provincie Fryslân, de Gemeente Heerenveen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dat namens de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ons een indermijdegarantie toekende.

Toen oud-directeur en Čiurlionis-kenner Osvaldas Daugelis mij in 2019 rondleidde door het M.K. Čiurlionis Museum, verklaarde hij: 'What Čiurlionis was aiming for, lies far beyond heaven and earth.' Hij overleed in 2020 en heeft niet kunnen weten dat wij in zijn opmerking de titel vonden voor onze tentoonstelling.

Han Steenbruggen
Museum Belvédère

Ver boven ons rolden sterren, in nevelwolken gehuld, over ons heen.
Ze dansten op en neer tijdens hun vlucht, verborgen in de schimmen
van een wonderbaarlijke mist. Opeens werden de sterren uiteengeslagen
door een aanstormend zwart monster. De lucht werd opengebrouwen
door de symfonische klanken van een nachtstorm... Het bleek een
trein die met donderend geraas voorbij schoot

IN DUISTERNIS SCHIJNEN

Vaiva Laukaitienė

‘Een grote grijze wolk gaat en gaat. Iets verder beweegt een zwarte wolk. De zon schijnt en een schaduw schuift voor me uit over de aarde, door het groene veld van leven en springt over me heen. Het wordt al maar grijzer en donkerder, maar ik loop verder en hoop aan het einde van mijn wandeling iets van licht te vinden. (...) Eerst was er overal licht om me heen, maar nu is er steeds meer duisternis. Misschien is er storm op komst – de wolken zijn zo zwart.’

Je moet het licht in je dragen om voor alle mensen die langs de weg staan in de duisternis te schijnen. Als ze jouw licht zien, kunnen ze het licht in zichzelf ontdekken zodat ze hun eigen weg kunnen gaan. Dan blijven ze niet in duisternis staan zonder te weten welke kant ze op moeten. Veel mensen laten zich immers gemakkelijk door stormen meevoeren en zien het licht niet dat na elke storm alles nieuw en mooi maakt. Het licht vóór, tijdens en na de storm – vanaf het begin van de wereld.’

M.K. Čiurlionis, dagboeknotitie ca. 1900¹

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911) leefde en werkte aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, tijdens een van de moeilijkste perioden uit de geschiedenis van zijn geboorteland Litouwen. Al bijna honderd jaar maakte het deel uit van het tsaristische Rusland en werd de bevolking onderdrukt. De bezetter streefde naar een volledige russificatie

van alle geannexeerde gebieden. Zo werd in Litouwen de Universiteit van Vilnius gesloten en gold er tot aan 1904 een verbod op het Litouwse schrift. Op scholen werd onderwijs gegeven in het Russisch. Litouwers verloren zelfs het recht om in hun moedertaal te bidden. Alleen in de afgelegen dorpen werd de Litouwse taal nog gesproken, naast Russisch en Pools.

In het katholieke Litouwen werd Pools een belangrijke spreektaal, vooral ook omdat de kerken Poolse gebedenboeken in omloop brachten die de Litouwse vervingen. Ook Čiurlionis werd opgevoed in een omgeving waar Russisch de officiële taal was en Pools de eerste spreektaal. Het tij begon te keren toen in 1904 het verbod op de Litouwse pers werd opgeheven en lang onderdrukte nationale gevoelens voorzichtig opbloeden. Het leidde met de jaren tot een culturele revival en hoop op onafhankelijkheid.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – in de huiselijke kring werd hij Kastukas genoemd – werd op 22 september 1875 geboren in Varėna, een klein dorp in het zuiden van Litouwen.² Hij was het eerste kind van het echtpaar Konstantinas en Adelė Čiurlionis. Vader Čiurlionis was organist en werd in 1898 aangesteld als kerkorganist in Druskininkai. Het kleine dorp lag ver van de grote steden in het zuiden van Litouwen, maar kende als veelbezocht kuuroord een relatief bruisend cultureel leven. In de tijd dat Kastukas er opgroeide waren er regelmatig theater-

Adelė en Konstantinas Čiurlionis, ouders van de kunstenaar, 1911
foto: Bibliotheek van de Universiteit van Vilnius

Druskininkai, begin twintigste eeuw
foto: L. Baranowski, M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten, Kaunas

¹ Vytautas Landsbergis, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – Žodžio kūryba* (Woord Creatie), Vilnius, 1997, p. 35.

² Volgens de Juliaanse (oude) kalender die in die periode in de gebieden van het Russische Rijk werd gehanteerd, werd Čiurlionis geboren op 10 september. Volgens de Gregoriaanse kalender die in West-Europa werd gebruikt, werd hij geboren op 22 september. In Polen werden indertijd beide kalenders gebruikt. In de negentiende eeuw was het verschil tussen de kalenders twaalf dagen, in de twintigste eeuw dertien dagen. In de tekst is in alle gevallen gekozen voor de Gregoriaanse kalender.

schilder Ferdynand Ruszczyc (1870-1936), keramist en kunstschilder Karol Tichy (1871-1939), kunstschilder Konrad Krzyżanowski (1872-1922) en beeldhouwer Ksawery Dunikowsky (1876-1964).

De academie stond sterk onder invloed van de Poolse modernistische beweging. Stabrowski en Ruszczyc – beiden zelf nog relatief jong – behoorden tot de kunstbeweging 'Jong Polen'. Binnen het onderwijs werd gestreefd naar vernieuwing op alle vlakken. Om de individuele aanleg van de studenten te stimuleren, werd er van ze verlangd dat ze de lessen van alle docenten volgden om pas daarna een richting te kiezen. In het onderwijs werden geen gipsmodellen gebruikt, maar werd gewerkt naar levend model – mensen, dieren, vogels, bloemen. In de wintermaanden verzorgden auteurs van Jong Polen lezingen over onder meer literatuur, muziek, beeldende kunst, (oosterse) filosofie en de Egyptische zonnecultus. Čiurlionis en verschillende van zijn studiegenoten waren vaste bezoekers van deze avonden. Kazimierz Stabrowski organiseerde lezingen voor studenten over occulte onderwerpen, theosofie en hypnose, onderwerpen die in die jaren in universitaire kringen te Warschau erg populair waren. Čiurlionis nam deel aan verschillende spiritualistische sessies en probeerde zelfs hypnose uit – meer uit nieuwsgierigheid dan om zich er aan over te geven.

Aan de kunstacademie werd intensief gewerkt. Meerdere keren per maand werden werkbijeenkomsten gehouden, waarbij de beste studenten voor hun resultaten geldprijzen ontvingen. Meestal vielen deze toe aan Čiurlionis. Uiteindelijk werd hij om de kwaliteit van zijn werk zelfs vrijgesteld van collegegeld.

Nog geen maand nadat hij met zijn studie begonnen was, schreef hij in een brief aan zijn broer Povilas, die ondertussen in de Verenigde Staten van Amerika was gaan wonen: 'Zaterdag, nadat je vertrokken was, kreeg ik

mijn opdracht – het maken van een boekomslag. Ik maakte er 3. (...) Ik werd koördirigent van onze academie, een erebaan. Geweldig! Ik beleef dezelfde uren als in Plunge, omhelst door algemene sympathie en respect.'¹⁰

In 1906 studeerde Čiurlionis af aan de Warschau School voor Schone Kunsten en was hij met werk vertegenwoordigd op de jaarlijkse tentoonstelling van Russische kunstacademies in Sint-Petersburg. Van alle afgestudeerden kreeg hij verreweg de meeste aandacht in de media. Kunstcriticus Nikolai Breshko-Breshkovski omschreef hem als 'de zuiverste pantheïst en schepper van symbolische beelden'.¹¹

Tijdens zijn studiejaren raakte Čiurlionis bevriend met klasgenoot Bronisław Wolman, die hem vervolgens liet kennis maken met zijn familie. Het gezin Wolman woonde in Warschau, maar was afkomstig uit Irkoetsk. Bij hen thuis werden regelmatig muziekkavonden georganiseerd en werd er gediscussieerd over kunst en aanverwante onderwerpen. Čiurlionis gaf er vaak kamerconcerten en leerde dochter Halina pianospelen. Met moeder Bronisława Wolman ontwikkelde hij een speciale band. Zij herkende onmiddellijk zijn grote talent, stimuleerde hem en kocht in de loop der jaren verschillende van zijn schilderijen. Op zijn beurt schonk hij haar kunstwerken en droeg hij pianostukken aan haar op.

In de zomer van 1905 nodigde Bronisława Wolman de kunstenaar uit om met haar gezin de vakantie door te brengen in Anapa, een havenplaats aan de Zwarte Zee met een prachtige omgeving. Čiurlionis verbleef er enkele weken en legde zijn indrukken vast met de fotocamera die hij van zijn weldoenster had gekregen. Het album waarin hij de vakantiefoto's plakte, bevindt zich in het M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten te

¹⁰ Brief aan zijn broer Povilas Čiurlionis, in: Radosław Okulicz-Kozaryn en Nijolė Adomavičienė (red.), *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – Korespondencija, 1892-1906*, volume 1, Kaunas 2019, p. 449.

¹¹ Nikolai Breshko-Breshkovski, *Birževyje Viedomosti*, 30 april 1906.

Čiurlionis (links vooraan) in het huis van de familie Wolman in Anapa (geheel rechts Bronisława Wolman), foto uit het album 'Anapa', 1905 M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten, Kaunas

Deze en volgende pagina tonen een aantal foto's uit het enig bewaard gebleven fotoalbum van Čiurlionis, door de kunstenaar gemaakt in 1905 tijdens zijn verblijf in de Russische kustplaats Anapa, gelegen aan de Zwarte Zee M.K. Čiurlionis Museum voor Schone Kunsten, Kaunas

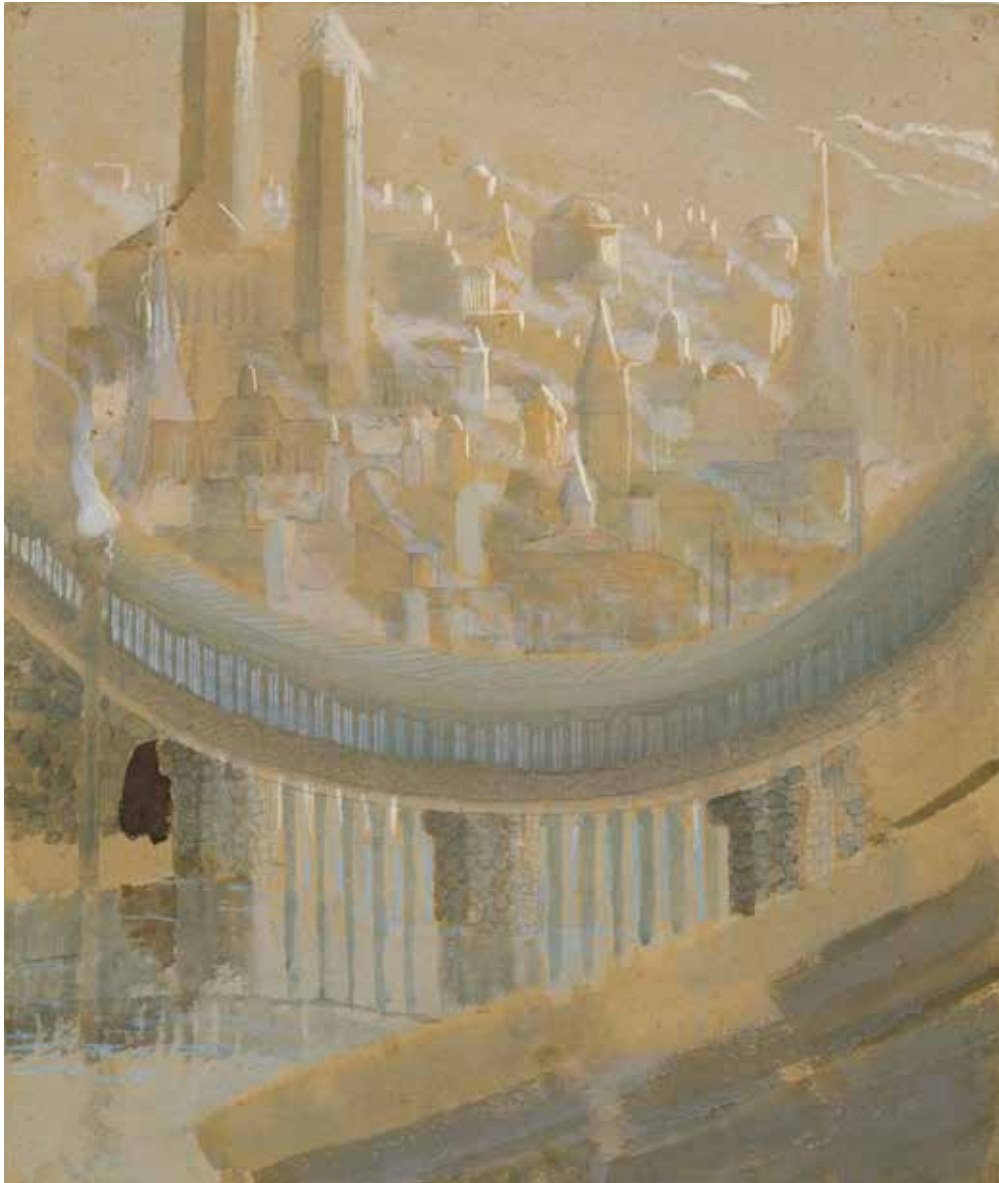

De schepping van de wereld IV en V
1905/1906, tempera op papier, elk ca. 37 x 31 cm

De stad I, II en III
1908, tempera en gouache op papier, elk ca. 36 x 31 cm